

Дишлевий І. О., НУ «ОЮА»

КОНФІГУРАЦІЇ СВОБОДИ ТА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

У статті розглядаються складні взаємозв'язки свободи як соціального феномену та соціальної політики. Розкривається соціологічний кут зору на свободу як на співвідношення можливостей і форм залежності акторів у контексті реалізації різних прав людини. Аналізується соціальна політика з точки зору бажаних соціальними суб'єктами змін соціальних умов свого життя та забезпечення прав людини.

Постановка проблеми. Права людини є субстанціональною основою свободи як соціального феномену, а їх затвердження в законах держави виступає оформленням свободи в площині закріпленого співвідношення можливостей і відповідальності соціальних суб'єктів. Буржуазні революції XVI-XVIII століть у Західній Європі, здобуття незалежності США в кінці XVIII століття всіляко сприяли утвердженню в законодавчій формі насамперед **громадянських та політичних прав людини**, що виступають у ліберальних демократіях оформленими основоположними початками свободи. В англо-американській правовій традиції і в сучасності громадянські та політичні права людини, що належать до першого покоління прав людини, мають пріоритетну значимість, а друге покоління прав людини (економічні, соціальні та культурні права) і третє покоління (колективні права, права соціальних спільнот) розглядаються як ті, що виникають з громадянських та політичних прав, – тобто із самостійності та активності самого актора. При цьому зазначаємо, що і в англо-американській, і в континентально-європейській правових традиціях підкреслюється взаємозв'язаність та нерозривність всіх поколінь прав людини.

Соціальна політика виступає найважливішим комплексним способом процедурного забезпечення **соціальних, економічних та культурних прав людини**, актуалізація яких у соціальних реаліях західних суспільств сформувалася в XIX столітті. Соціальна політика особливо затребувана слабобресурсними соціальними групами. Принципово важливою є участь у здійсненні соціальної політики не лише держави, а й інститутів громадянського суспільства та комерційного сектора. Саме на основі інтеграції соціальних систем суспільства можлива реалізація соціальних потреб та інтересів різних соціальних груп у контексті складної та нерівномірної доступності бажаних і очікуваних групами соціальних умов життя. **Проблема даного дослідження**

полягає в невідповідності між ресурсними можливостями акторів самостійно здійснювати зміни соціальних умов свого життя, з одного боку, і соціальними інтересами суб'єктів, пов'язаними з підвищенням власного доступу до прав людини, від реалізації яких залежать соціальні умови життя, – з другого боку. Дана проблемна ситуація виражає взаємозв'язки свободи і соціальної політики та саме від даних взаємозв'язків залежить зниження даних невідповідностей.

Актуальність проблеми дослідження полягає в необхідності забезпечення прав людини в контексті здійснення очікуваних акторами змін соціальних умов життя, що передбачається сучасними модернізаційними тенденціями розвитку соціальної держави. Для українського суспільства, що трансформується, дана актуальність має особливу соціальну значимість.

Рівень розробленості проблеми в науковій літературі. Проблеми вираження свободи через права людини, що закріплюються в законах, співвідношення свободи та індивідуалізації, свободи і справедливості піднімаються в роботах Дж. С. Мілля, І. Берліна, Р. Дворкіна, Б. Рассела, З. Баумана. Співвідношення проявів свободи та механізмів діяльності владних інститутів в соціально-історичній площині розглядав М. Фуко [4; 5]. Зв'язок індивідуально-психологічних станів самотності суб'єктів та їх готовності до свободи проаналізована Е. Фроммом [3]. Проблеми соціальної політики в Україні та світі у зв'язку з ускладненням соціальної стратифікації, соціальних інтересів різних груп розглядають сучасні українські соціологи В. Ворона, С. Макеев, О. Іващенко [1], І. Мартинюк, О. Резнік [2] та інші.

Невирішеними раніше частинами зазначеної вище проблеми є протиріччя між: 1. Збільшенням соціально-економічних і культурних можливостей акторів, з одного боку, і зростанням непрямих форм контролю з боку владних інститутів, – з іншого; 2. Індивідуально-психологічними станами акторів і соціальними очікуваннями реалізації прав людини; 3. Потребою в соціальній роботі та неувагою владних інститутів до окремих соціальних груп.

Метою даної статті є розгляд конфігурації свободи, що проявляються в контексті здійснення соціальної політики та характеризують можливості та умови реалізації прав людини, які забезпечують бажані акторами зміни соціальних умов життя.

Виклад основного матеріалу. Свободу як соціальний феномен можна розуміти як співвідношення можливостей самостійної активності соціального суб'єкта і форм його залежності від безупинно мінливих соціальних факторів. Соціально-історичні процеси прояву свободи нерозривно зв'язані з визнанням і затвердженням в законодав-

ствах різних країн природних прав людини. Саме правовий характер законодавства (в сенсі його відповідності природним правам людини) виступає підсумками **здобуття свободи** різними соціальними групами і є основою для різноспрямованого **функціонування свободи** в суспільстві. Відкритість владних інститутів для контролю і моніторингу їхньої діяльності різними представниками громадянського суспільства створює передумови для забезпечення реалізації прав людини і широкого функціонування свободи.

Під **конфігураціями свободи** можна розуміти соціально-історично сформовані прояви прав, можливостей, інтересів соціальних суб'єктів, з одного боку, та відповідальності, обов'язків, обмежень акторів, – з іншого, в різних площинах соціальних відносин і взаємодій – соціально-політичній, соціально-правовій, соціально-економічній, соціокультурній, приватній сферах та областях. У контексті історичної генеалогії влади конфігурації свободи виступають дуже важливими та інтегральними формами взаємодії влади і громадян/підданих, в яких зосереджуються мінливі можливості акторів впливати на діяльність владних інститутів та форми залежності акторів від механізмів і технологій влади, які змінюють одна одну та встановлюють простір владного нормування та контролю над різними соціальними групами. Соціальна політика, почавши набувати оформленість в XIX столітті, характеризує ті зміни свободи, в яких головним чином визначається соціально-економічне становище різних соціальних груп та їх доступ до культурних ресурсів в умовах відносин соціальної стратифікації, що стають все більш складними та нелінійними в умовах сучасних інформаційних суспільств.

У XX столітті в світі сформувалися **три основні моделі соціальної політики**: ліберально-демократична (переважно у Великобританії, США), консервативна (найбільш виражена в Німеччині та інших континентально-європейських країнах), скандинавська (Швеція, Норвегія, Фінляндія). Ці моделі відрізняються одна від одної рівнем соціальних витрат, спрямованих на підтримку і підвищення соціально-економічного статусу різних соціальних груп: соціальні витрати держави в контексті ліберально-демократичної моделі менше порівняно з консервативною моделлю, у скандинавській ж моделі соціальні витрати держави відносно найвищі. Однак у США дуже суттєве число благодійних організацій та висока участь комерційного сектору в цілому в здійсненні соціальної політики [10, 204-205]. **Соціальне вчення Римокатолицької церкви** припускає персоналізм і солідаризм, що ґрунтуються на концепції природних прав людини, як основні взаємозв'язані орієнтири соціальної політики, в здійсненні якої повинні брати участь

місцева громада, сім'я, церква, держава. Папа римський Іван Павло II вважав, що в основі «соціального суспільства» лежать свобода волі, свобода вибору і свобода дій людини, які дані Богом і виражені в природних правах людини (персоналізм), а також взаємодопомога економічно нерівних суб'єктів один одному, подолання конфліктів між етнічними та іншими групами (солідаризм) [2].

Конфігурації свободи, які проявляються через соціальну політику, змістовно взаємозв'язані з наступними **соціальними умовами життя акторів**: 1. Доступність інформації щодо планів та результатів здійснення органами державної влади та місцевого самоврядування реформ, спрямованих на підвищення доступу різних соціальних груп до соціально-економічних і культурних ресурсів; 2. Доступність службовців органів влади до діалогу щодо вирішення проблемних і болючих соціально значущих питань; 3. Доступність якісної охорони здоров'я; 4. Надійний захист материнства, дитинства, підтримка молодих сімей; 5. Доступність якісної початкової, середньої, вищої освіти та підвищення професійної кваліфікації; 6. Підтримка молодих вчених; 7. Доступність різноманітного дозвілля та відпочинку, відкритість туристичних послуг різним соціальним верствам; 8. Доступність соціальної підтримки з боку інститутів громадянського суспільства, отримання послуг соціальних працівників громадських організацій; 9. Доступність професійної юридично-консультативної та адвокатської допомоги; 10. Гарантії правового захисту від національної, расової, релігійної, політичної та інших видів нетерпимості; 11. Соціальна адаптація мігрантів та вирівнювання їхніх можливостей з можливостями корінних жителів країни; 12. Гарантії трудової зайнятості та кар'єрного зростання на основі рівня і типу освіти, професійного досвіду і творчих досягнень; 13. Доступність праці з гідною оплатою та сприятливими умовами; 14. Доступність різних законних соціальних виплат, пільг; 15. Доступність житла і поліпшення житлових умов; 16. Гарантії недоторканності та захисту приватної власності; 17. Сприяння державних структур розвитку малого та середнього бізнесу, підприємницькій ініціативі.

На прикладі наведених соціальних умов життя, зменшення розриву у доступі до яких різних соціальних верств є **ключовим завданням соціальної політики**, видно тісні взаємозв'язки соціальних, економічних і культурних прав людини з громадянськими і політичними правами, а також з колективними правами (у випадках захисту від різних форм дискримінації соціальних груп, а також адаптації мігрантів). Ці взаємозв'язки демонструють єдність, нерозривність і взаємодоповнюваність природних прав людини.

Прагнення акторів до змін соціальних умов свого життя виникають з їх соціальних потреб, інтересів та очікувань [7, 11-12]. Якщо стосовно великих соціальних категорій населення зі сприянням позитивним змінам соціальних умов життя в тій чи іншій мірі справляється соціальна політика (особливо в західних державах), то реалізація соціальних потреб, інтересів та очікувань соціально вразливих та/або стигматизованих груп в значній мірі залежить від рівня розвитку **соціальної роботи**, яка є тісно пов'язаною із соціальною політикою, але має більш локалізованих адресатів соціальної підтримки та допомоги. У контексті проблематики соціальної роботи необхідно відзначити наявність індивідуально-психологічного стану самотності, яке при його досить загальній поширеності, володіє особливою виразністю у соціально вразливих та/або стигматизованих груп [9]. Даними соціальними групами насамперед є: 1. Люди з важкими та/або невиліковними захворюваннями (хворі на туберкульоз, рак, ВІЛ/СНІД); 2. Люди з визнаними в них медичними установами психічними захворюваннями та розладами, пацієнти психіатричних лікарень; 3. Люди, що перебувають у місцях позбавлення волі, а також звільнилися з них; 4. Наркозалежні особи, люди, що надають сексуальні послуги на комерційній основі; 5. Мігранти, – особливо які належать до етнічних груп, що становлять меншість в приймаючому суспільстві. Самотність представників даних соціальних груп має виражений екзистенціальний характер, який обумовлений істотною соціально-комунікативною ізоляцією даних груп в суспільстві.

Мішель Фуко вважає, що якщо до XVII-XVIII століть модель політичного контролю в західноєвропейських країнах будувалася на основі **негативних технологій влади** (таких, що виключають суттєві відмінності за тими чи іншими підставами акторів за межі владного нагляду та контролю), то з XVII століття владні інститути здійснюють свою діяльність за допомогою застосування **позитивних технологій влади** (що включають в простір владного нагляду і контролю акторів з самою різною варіативністю в ідентичності, способі життя, психічних і фізичних можливостях) [5, 71]. Причому негативні технології влади припускали застосування численних каральних і репресивних заходів: «Жорстокість кари повинна була похитнути жорстокість злочину величиною влади, що торжествує» [5, 110]. При багаторазовому ускладненні соціальної диференціації західних суспільств, яка є супутньою буржуазним революціям XVI-XVIII століть, а також поступовому визнанні прав людини в національних юридичних документах європейських країн (Білль про права Англії 1689 року та інші), в Конституції США (1787 рік), в Біллі про права США (набрав

чинності в 1791 році), форми залежності акторів від влади ускладнюються в контексті зростання їх очікувань щодо соціальних умов свого життя. Даним формам залежності відповідають, згідно М. Фуко, позитивні технології влади, що мають переважно лагетний, прихований, опосередкований характер і передбачають виникнення **змичок знання-влади**, що припускають оформлення дискурсів (наук, медицини (особливо психіатрії), галузей знання, філософії), які пояснюють і виправдовують застосування даних технологій влади, ключовим завданням яких є максимальне включення самих різних соціальних груп у «всеприсутню» владу [5, 331]. Одним з найважливіших дискурсів такого роду є соціальна політика, яка, надаючи певні і зростаючі в контексті соціально-історичних процесів можливості багаточисельним соціальним верствам, а також менш чисельним соціально вразливим/стигматизованим групам (в ході соціальної роботи), прагне до все більшого контролю діянь суб'єктів щодо їх облаштування в соціально-економічних та соціокультурних реаліях, що безперервно ускладнюються. Саме тісний взаємозв'язок даних двох спрямувань соціальної політики характеризує ті зміни свободи, які полягають у виборі акторами способів і стратегій дій за умов дефіциту економічних, фінансових, соціально-комунікативних, організаційних, освітніх ресурсів, що необхідні для бажаних та очікуваних акторами змін соціальних умов свого життя.

Тісний взаємозв'язок свободи як соціального феномену з соціальною політикою на індивідуально-психологічному рівні багато в чому обумовлений страхом та боязню людини залишитися одному, що в особистісному досвіді багатьох суб'єктів підтверджується прикладами розчарування та втрати надій, особливо у випадках неусвідомленої тяги людини до руйнування створеної ним гармонії у своєму приватному житті в ракурсі мінливості власних бажань та неусвідомленості багатьох з них, – це підкреслюється дискурсом психоаналізу. На тлі даної нестійкості приватного життя багатьох суб'єктів індивідуально-психологічно актуалізуються їх соціальні потреби у соціальній політиці як у деякому стійкому, усвідомлюваному та регулярному полі підтримки, солідарності, в якому суб'єктами набувається впевненість у реалізації власних інтересів і цілей, пов'язаних з бажаними ними змінами соціальних умов свого життя [6, 196-197]. Ці зміни виступають факторами досягнення суб'єктами життєвого успіху. Раціоналізація соціальних відносин, що виявляється в гедонізації та прагматизації соціальних взаємодій акторів, особливо актуалізує такі особистісні якості як холоднокрівність, розважливість і розсудливість. У роботі «Втеча від свободи» Ерік Фромм підкреслює соціальну відчуженість

та ізоляцію індивідів, що обумовлені становленням ліберальної демократії, ринкової економіки та соціокультурної різноманітності, які припускають головним чином суперництво і конкуренцію, – персоналізм [4, 127]. У контексті даних факторів актор стає максимально відповідальним за свою свободу вибору при зниженні прямого тиску з боку владних інститутів та відсутності екзистенціальної глибини та почуття боргу в багатьох соціальних та міжособистісних контактах. Не бажаючи відчувати та нести тягар вибору, актор здійснює «втечу від свободи», вважаючи за краще впадати в хворобливі залежності від свого найближчого оточення, від людей, які йому зустрічаються в його приватному житті, від існуючих соціальних інститутів. На основі даних висновків можна розглядати соціальну політику як певний **«резерв» особистісних якостей**, протилежних холонокровності, розважливості та конкуренції, – м'якості, жалю, співчуття. Особливо даний «резерв» якостей сконцентрований в рамках професійної компетентності соціальних працівників, психологів [8, 62]. Соціальна політика полегшує тягар відповідальності акторів, допомагаючи їм не здійснювати «втечі від свободи» та знижуючи їхні страхи перед свободою вибору, «підстраховуючи» їх у свободі дій.

Тіньова економіка є одним з вкрай істотних факторів, що стримують здійснення ефективної соціальної політики та підвищення соціально-економічних можливостей акторів. Соціоекономічні моделі виживання в сучасному українському суспільстві, що трансформуються, включають в себе вкрай поширені неправові економічні практики, – в 2006 році рівень тіньової економіки в Україні склав 55,1 %, тоді як за сучасними цивілізаційним мірками частка тіньового сектора в економіці не повинна перевищувати 10-12 % [1, 36]. Узагальнені статистичні показники дозволяють виявити легальні і декларовані доходи громадян, але не ступінь дійсного соціально-економічного розшарування. Значення коефіцієнта Джині за станом на 2007 рік в Україні становило 28,2 %, що статистично свідчить про низьку ступінь нерівності громадян в доходах [1, 32]. Паралельно з цим, 95 % українських громадян переконані в існуванні занадто високою різниці в доходах різних верств населення [1, 38]. Дана переконаність супроводжується тим, що більше половини українських громадян (65,9 %) вважає, що відносини між багатими і бідними в Україні носять конфліктний характер [1, 48]. Знизити дану конфліктність можна за допомогою проведення структурних реформ. Станом на 2011 рік українські громадяни вважають першочерговими такі **реформи**: реформу зайнятості та оплати праці (72,7 % громадян); реформу охорони здоров'я (68,4 %); реформу, спрямовану на підтримку вітчизняного виробника (54,1 %); пенсійну

реформу (51,3 %) [3, 156]. Можна припустити, що вкрай висока недовіра українських громадян як до державних інститутів, так і до бізнесу, а також до громадських організацій породжує і скептичне ставлення в масовій свідомості до заходів соціальної політики.

Висновки. Можна виходити з того, що свобода як соціальний феномен об'єктивується в природних правах людини та у витоках даних проявів свободи знаходяться громадянські та політичні права. По мірі переходу переважання від негативних до позитивних технологій влади в західних суспільствах, поряд з укріпленням формальної рівності, поваги людської гідності та справедливості між людьми в громадянських та політичних правах, набувала все більшого значення соціальна політика, яка акцентує увагу на соціальних, економічних та культурних правах. В сучасному українському суспільстві, що модернізується, свобода тільки починає в своїх різноманітних конфігураціях втілюватися через природні права людини. Конфігурації свободи, в яких проявляється взаємопослання персоналізму і солідаризму в досягненні соціальними суб'єктами бажаних ними соціальних умов життя, виникають у своїй визначеності за допомогою тих позитивних технологій влади, які сконцентровані в соціальній політиці і полегшують різним акторам, особливо слабORESурсним соціальним групам, доступ до реалізації їх економічних, соціальних, культурних прав. Це відкриття соціальних можливостей акторів супроводжується мінливими формами залежності від соціальних інститутів, організацій, норм, що конструюються дискурсами права, політики, психіатрії, моралі, релігії. Також у контексті конфігурацій свободи, що характеризуються заходами соціальної політики, на індивідуально-психологічному рівні для багатьох акторів перестає бути привабливою «втеча від свободи» як спроба уникнути самотності, оскільки свобода для них набуває сенсу в налагодженні стійкої солідарності з владними інститутами, громадянським суспільством, комерційним сектором. Сфера соціальної роботи, яка витікає з соціальної політики, крім соціально-економічної підтримки, розширення доступу до культурних ресурсів, як одне зі своїх ключових завдань ставить пом'якшення почуттів самотності та відторгненості у представників соціально вразливих та/або стигматизованих груп. Проведення в сучасній Україні структурних реформ та кардинальне зменшення тіньової економіки є необхідним для очікуваних різними соціальними групами змін соціальних умов їхнього життя.

Бібліографічний список

1. Иващенко О. Об анатомии экономического неравенства в современной Украине: социологические опыты / Ольга Иващенко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2010. – № 4. – С. 29-55.

2. Папа Иоанн Павел II. Сотый год (Centesimus annus). Окружное Послание о социальных вопросах нашего времени [Электронный ресурс] // Библиотека Якова Кротова. – Режим доступа : <http://www.krotov.info/acts/20/voityla/centes.html>
3. Резник А. Правительственные реформы в массовом сознании граждан Украины / А. Резник // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2012. – № 2. – С. 151-163.
4. Фромм Э. Бегство от свободы / Эрих Фромм ; общ. ред. П. С. Гуревича ; пер. с англ. Г. Ф. Швейника. – М. : Флинта, МПСИ, Прогресс. – 2006. – 248 с.
5. Фуко М. Ненормальные: курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1974-1975 учебном году / Мишель Фуко ; отв. ред. А. В. Говорунов ; пер. с фр. А. В. Шестакова. – СПб. : «Наука», 2004. – 432 с.
6. Фуко М. Нужно защищать общество: курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1975-1976 учебном году / Мишель Фуко ; пер. с фр. Е. А. Самарской. – СПб. : Наука, 2005. – 312 с.
7. Fine G. A. The Hinge: Civil Society, Group Culture, and the Interaction Order / Gary A. Fine // Social Psychology Quarterly. – 2014. – № 77 (1). – P. 5-26.
8. Lam J. Is Insecurity Worse for Well-being in Turbulent Times? Mental Health in Context / Jack Lam, Wen Fan, Phyllis Moen // Society and Mental Health. – 2014. – № 4 (1). – P. 55-73.
9. Sozialpolitik [Электронный ресурс] // Soziale Marktwirtschaft. Garant für wirtschaftlichen Erfolg und soziale Stabilität. – Режим доступа : <http://www.kas.de/wf/de/71.10276/>
10. Tuchman G. The Currency of Democracy: Politics, the Media, and Corporate Control / Gaye Tuchman // Contemporary Sociology: A Journal of Reviews. – 2013. – № 42 (2). – P. 203-207.

В статье рассматриваются сложные взаимосвязи свободы как социального феномена и социальной политики. Раскрывается социологический угол зрения на свободу как на соотношение возможностей и форм зависимости акторов в контексте реализации различных прав человека. Анализируется социальная политика с точки зрения желаемых социальными субъектами изменений социальных условий своей жизни и обеспечения прав человека.

The article examines the complex interrelationship of freedom as a social phenomenon and social policy. The author reveals the sociological angle on freedom as the ratio of capacity and forms depending actors in the context of the implementation of various human rights. The author analyzes social policy in terms of the desired social subjects of social change of their living conditions and human rights.

Стаття надійшла до редколегії 10.04.2014